

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ПЕТРОФАНОВА КСЕНІЯ РОМАНІВНА

УДК 347.122 (477)

**ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА
ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ**

12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право»

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2021

Дисертація є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент **Ісаєв Арсен Миколайович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри цивільного права № 1.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Коссак Володимир Михайлович**, Львівський національний університет імені Івана Франка, завідувач кафедри цивільного права та процесу;

кандидат юридичних наук **Мица Юрій Вікторович**, Харківський інститут кадрів управління, проректор з наукової роботи.

Захист відбудеться «___» _____ 2021 р. о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84а.

Автореферат розіслано «___» _____ 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. В. Гусаров

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. В умовах ринкової економіки грошам відводиться особливе місце, адже вони забезпечують життєдіяльність фінансової системи держави. Виникнувши як економічний феномен, вони інтегрувалися і в приватноправові правовідносини. Гроші нині є окремим різновидом об'єктів цивільних прав, наділеним особливим правовим режимом, що зумовлено їхньою правовою природою.

Сьогодні вектор юридичного дослідження грошей змінився, акцент змістився в бік відносин, які виникають у сфері фінансових послуг. Така ситуація змушує цивілістів по-новому подивитися на зміст і форми грошей, а також на відносини, які виникають із приводу їхнього використання. До того ж активний розвиток електронної комерції і висока вартість банківських послуг зумовили появу такого феномена, як електронні гроші. Перед цивілістами постала потреба з'ясування особливостей їхнього правового режиму й місця серед об'єктів цивільних прав.

Дослідження цивільно-правової природи електронних грошей дозволить вирішити проблему визначення правового титулу, за яким електронні гроші можуть належати суб'єктам цивільних правовідносин, та пояснити, яким чином вони забезпечують рух майнових благ у цивільному обороті, які зобов'язання виникають у зв'язку з їхнім використанням, які способи захисту порушених прав на електронні гроші є релевантними тощо.

Актуальність роботи також обумовлена особливостями правової регламентації відносин із приводу електронних грошей. Незважаючи на те, що світова практика використання електронних грошей бере свій початок із кінця ХХ століття, в Україні перший нормативно-правовий акт, присвячений питанням обігу електронних грошей, з'являється лише у 2008 році. Для забезпечення стабільності грошового обігу, його розвитку, а також захисту прав користувачів електронних грошей було прийняте Положення «Про електронні гроші в Україні», затверджене постановою Правління Національного банку України від 25.06.2008 р. № 178. Згодом Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків» від 18.09.2012 р. № 5284-VI розділ III Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 05.04.2001 р. № 2346-III було доповнено статтею 15 «Особливості випуску електронних грошей і здійснення операцій з ними», завдяки чому статус електронних грошей було визначено на рівні закону.

Як інноваційний продукт у сфері грошово-кредитного обігу електронні гроші постійно були в центрі уваги науковців різних спеціальностей. Із огляду на те, що з економічного й технічного погляду електронні гроші та їхній обіг часто ставали предметом вивчення, виникла нагальна необхідність у проведенні комплексного, повного і всебічного аналізу цивільно-правової характеристики електронних грошей і правовідносин, що виникають із приводу їхнього використання, що й зумовило появу цього дослідження.

Науково-теоретичну базу дослідження цивільно-правової характеристики електронних грошей становлять праці таких вітчизняних та зарубіжних учених-правників, як: В.І. Борисова, В.В. Вітрянський, О.В. Даниленко, О.В. Дзера, А.С. Довгерт, В.М. Єрмоленко, Л.Г. Єфімова, І.В. Жилінокова, В.Ю. Іванов, А.М. Ісаєв, М.А. Коростельов, В.М. Коссак, Н.С. Кузнєцова, А.Я. Курбатов, В.С. Лощилин, Л.А. Лунц, Ю.В. Мица, Л.О. Новоселова, О.П. Печений, О.П. Подцерковний, І.В. Спасибо-Фатєєва, Р.О. Стефанчук, Є.О. Суханов, Л.В. Тарасенко, І.О. Трубін, Н.Ю. Філатова, Ф.А. Хайєк, Я.О. Хірс, Ю.Є. Ходико, О.А. Чепур, С.І. Шимон, О.В. Шовкова, В.Л. Яроцький та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри цивільного права №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Проблеми ефективності правового регулювання цивільних відносин в Україні» (№ державної реєстрації 0111U000963). Тему роботи «Цивільно-правова характеристика електронних грошей» затверджено на засіданні Вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого 25 грудня 2015 року, протокол № 5.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у з'ясуванні особливостей електронних грошей як об'єктів цивільних правовідносин, які виникають із приводу їхнього використання.

Відповідно до зазначеної мети дисертанткою було поставлено такі завдання:

- надати загальну характеристику грошей у цивільному праві, проаналізувати погляди науковців щодо розуміння правової природи готівкових та безготівкових грошей;
- розкрити поняття «електронні гроші», з'ясувати, як співвідносяться електронні, готівкові та безготівкові гроші;
- охарактеризувати світовий досвід приватноправової

регламентації відносин із приводу електронних грошей та зробити порівняльно-правовий аналіз із вітчизняним законодавством;

- встановити цивільно-правову природу електронних грошей та визначити їхнє місце в системі об'єктів цивільних прав;
- встановити правову природу договору про використання електронних грошей;
- надати цивільно-правову характеристику зобов'язанням щодо випуску, переказу та погашення електронних грошей.

Об'єктом дослідження є врегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають із приводу використання електронних грошей.

Предметом дослідження є цивільно-правова характеристика електронних грошей.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої в роботі мети використано такі методи дослідження: діалектичний, історичний, формально-логічний, порівняльно-правовий, системно-структурний. Методологічну основу дисертації становить діалектичний метод, завдяки якому вдалося з'ясувати правову природу електронних грошей як об'єктів цивільних прав, дослідити зміну уявлень про їхній правовий режим. За допомогою історичного методу вивчено, зокрема, етапи розвитку електронних грошей і цивілістичної доктрини про гроші загалом. При визначенні окремих понять і тлумаченні цивільно-правових норм було використано правила формальної логіки і мови (формально-логічний метод). Значний обсяг у дослідженні займає порівняльний аналіз норм й інститутів, передбачених законодавством України, Європейського Союзу, Сполучених Штатів Америки, деяких країн СНД, якими регламентовано обіг електронних грошей. Порівняльний аналіз проведено з метою правильного розуміння відповідних норм й інститутів у межах дисертації (порівняльно-правовий метод). Усі цивільно-правові категорії, які були предметом дослідження (зокрема, це стосується понять електронних грошей, електронного гаманця, готівкових та безготівкових розрахунків), розглядаються системно – із визначенням їхнього місця в системі відносин з приводу електронних грошей, що було зроблено за допомогою системно-структурного методу. Техніко-юридичний метод використано для визначення напрямів удосконалення правового режиму електронних грошей як об'єктів цивільних прав. Завдяки методам і прийомам нормопроєктувальної техніки сформульовано пропозиції з удосконалення чинного цивільного законодавства України щодо правового режиму електронних грошей.

Наукова новизна одержаних результатів. Представлена робота

є першим в Україні комплексним дослідженням цивільно-правової характеристики електронних грошей і правовідносин, що виникають із приводу їхнього використання. У ході проведення дослідження було сформульовано низку нових наукових положень і зроблено висновки, які виносяться на захист.

Уперше:

– обґрунтовано, що електронні гроші є формою безготівкових грошей поряд із записами на рахунках у банках. Електронні гроші є записами на електронному пристрої, проте, так само як і безготівкові гроші у формі записів на рахунках у банках, фіксують грошову одиницю України або іноземної держави. Особливість електронних грошей виявляється у їхньому наперед оплаченому характері, що впливає на специфіку їхнього правового режиму як форми безготівкових грошей;

– наведено авторське визначення договору про використання електронних грошей як домовленості двох сторін, за якою одна сторона (емітент) зобов'язується надавати іншій стороні (користувачу) електронні гроші в обмін на готівкові або безготівкові гроші у формі записів на рахунку в банку, зараховувати їх на електронний гаманець, відкритий спеціально для користувача, а також виконувати розпорядження користувача про переказ і погашення електронних грошей відповідно до вимог, встановлених чинним законодавством;

– здійснено класифікацію зобов'язань із використання електронних грошей за критерієм об'єкта зобов'язання (зобов'язання з випуску електронних грошей; зобов'язання з переказу електронних грошей; зобов'язання з погашення електронних грошей). Класифікація обґрунтовує специфічне правове регулювання відносин, що виникають у процесі виконання договору про використання електронних грошей, який є підставою виникнення цих зобов'язань;

– запропоновано не поширювати строк позовної давності на вимоги користувача до емітента про погашення електронних грошей. Пропозиція обґрунтовується тим, що передбачений законодавством України обов'язок емітента щодо погашення електронних грошей не пов'язується з дією договору про використання електронних грошей. Із формулювання легального поняття електронних грошей випливає, що обов'язок із погашення електронних грошей носить абстрактний, безумовний та безстроковий характер.

Удосконалено:

– теоретичні положення щодо правових наслідків порушення зобов'язання з випуску електронних грошей, зокрема, аналіз норм

матеріального права свідчить про те, що користувач – фізична особа за зобов'язанням із випуску електронних грошей є споживачем фінансових послуг, а емітент – їхнім виконавцем, який несе відповідальність за неналежне надання цих послуг, передбачену ч. 5 ст. 10 Закону України «Про захист прав споживачів», а саме сплату пені в розмірі 3 % вартості послуги за кожен день прострочення;

– тезу про визнання зобов'язання з випуску електронних грошей грошовим зобов'язанням та можливість застосування до невиконання такого зобов'язання положень ст. 625 ЦК України;

– положення про необхідність розширення суб'єктного складу правовідносин із використання електронних грошей, додавши до кола емітентів фінансові установи, що отримали ліцензію Національного банку України. Таке вдосконалення позитивно вплине на розвиток інституту електронних грошей в Україні.

Набули подальшого розвитку:

– висновок про те, що грошова одиниця (гривня або іноземна валюта), яка є законним платіжним засобом та абстрактною категорією, в конкретних правовідносинах об'єктивується в певну форму – готівкові гроші або безготівкові гроші;

– ідея про те, що електронні гроші як об'єкт цивільних прав у цивільному обороті мають бути визнані майновим правом – правом на платіжну силу. З одного боку, воно базується на праві власності, а з іншого – існує незалежно від нього. При зміні грошових знаків різного номіналу або форми грошей на певну суму право на платіжну силу не змінюється;

– теза щодо необхідності закріплення за іноземною валютою статусу законного платіжного засобу на території України за певних умов. Це забезпечить відповідність норм законодавства, якими дозволено використання електронних грошей, номінованих в іноземній валюті, нормам ЦК України.

Практичне значення отриманих результатів. Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що основні положення та висновки, сформульовані в дисертації, можуть бути використані у: навчальному процесі – при викладанні навчального курсу «Цивільне право України» та підготовці навчально-методичної літератури для студентів; нормотворчій діяльності – для вдосконалення положень Цивільного кодексу України, окремих законів України, зокрема «Про ціни та ціноутворення», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків

фінансових послуг», підзаконних нормативно-правових актів, а також при розробці нових нормативно-правових актів; правозастосовній діяльності – судами під час розгляду справ про невиконання або неналежне виконання грошових зобов'язань, про відповідальність емітента або іншого учасника правовідносин з приводу обігу електронних грошей за порушення зобов'язань, що випливають із договору про використання електронних грошей, інших справ, предмет розгляду в яких похідний від реалізації прав на електронні гроші; практичній діяльності – фізичними та юридичними особами в разі випуску, переказу та погашення електронних грошей; науково-дослідній сфері – для подальших наукових пошуків у галузі цивільного права з питань використання електронних грошей.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію виконано й обговорено на кафедрі цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Окремі положення роботи доповідалися авторкою на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, «круглих столах», а саме: «Актуальні проблеми приватного права», присвяченій 94-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 2016 р.); «Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав», присвяченій пам'яті професора Ч. Н. Азімова (Харків, 2015 р.); «Актуальні питання сучасного розвитку юридичної науки» (Харків, 2016 р.); «Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин», присвяченій 95-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 2017 р.); «Проблеми подальшого вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав», присвяченій пам'яті професора Ч. Н. Азімова (Харків, 2017 р.); «Сучасна цивілістична наука в умовах гібридної війни» (Київ, 2017 р.); «Актуальні проблеми приватного права», присвяченій 96-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 2018 р.); «Проблеми цивільного права та процесу» (Харків, 2018 р.).

Публікації. За темою дослідження підготовлено 12 наукових публікацій, з яких чотири статті – у фахових наукових виданнях, одна стаття – у зарубіжному виданні та тези семи наукових доповідей на конференціях.

Структура та обсяг дисертації обумовлені предметом, метою і

завданням дослідження. Робота складається з переліку умовних позначень, вступу, двох розділів, які містять шість підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел і додатка. Загальний обсяг дисертації – 193 сторінки, з яких основного тексту – 167 сторінок, кількість використаних джерел – 221 найменування на 24 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її мету й завдання, характеристики об'єкта, предмета й методів дослідження, сформульовано наукову новизну й викладено основні положення, що виносяться на захист, висвітлено практичне значення отриманих результатів, подано інформацію про апробацію, наукові публікації, структуру й обсяг роботи.

Розділ 1 «Становлення вчення про електронні гроші та їх правова регламентація» складається з трьох підрозділів, які присвячені питанням розвитку цивілістичної доктрини про гроші, дослідженню світового досвіду приватноправової регламентації відносин із приводу електронних грошей та визначенню правового режиму електронних грошей.

У *підрозділі 1.1. «Розвиток цивілістичної доктрини про гроші»* проаналізовано теоретичні напрацювання, які визначають сутність грошей в економічному та юридичному сенсі. Розглянуто погляди вчених на цивільно-правову природу готівкових та безготівкових грошей.

Обґрунтовано, що безготівкові гроші слід визнати майновим правом на платіжну силу. З одного боку, право на платіжну силу базується на праві власності, а з іншого – існує незалежно від нього. Право власності на грошові знаки трансформується в майнове право – право на платіжну силу в сумі грошових одиниць, яка відображається в записях на рахунках або на електронних пристроях.

Встановлено, що сьогодні статус законного платіжного засобу має тільки національна грошова одиниця – гривня. Проте, такий стан речей не повною мірою відповідає змісту розрахункових відносин, що склалися, та окремим нормам законодавства у сфері обігу електронних грошей, адже можливість використання іноземної валюти в договірних відносинах визнана судовою практикою, а право використовувати електронні гроші, випущені емітентом-нерезидентом як засіб платежу за

товари на користь нерезидента, у міжнародній системі інтернет-розрахунків передбачено спеціальним законодавством.

Констатовано, що гроші є самостійним майновим благом та абстрактною категорією, що в конкретних правовідносинах об'єктивується в одній зі своїх форм (готівкові або безготівкові гроші).

У підрозділі 1.2. «Світовий досвід приватноправової регламентації відносин із приводу електронних грошей» встановлено, що світовий досвід приватноправової регламентації відносин із приводу електронних грошей може бути умовно поділений на дві моделі: а) європейську та б) американську. Кожна модель має свою специфіку у визначенні того, що є електронними грошима, які вимоги висуваються до емітента електронних грошей та яким чином здійснюється контроль та нагляд за діяльністю, пов'язаною з використанням електронних грошей.

Доведено, що Україна на шляху до євроінтеграції втілює європейську модель, у зв'язку із чим легальне визначення електронних грошей у чинному законодавстві відповідає ознакам, що наведені в нормативно-правових актах Європейського Союзу. Визначено, що відповідно до легального поняття електронні гроші є: а) одиницями вартості; б) засобом платежу; в) грошовим зобов'язанням, яке виконується шляхом погашення готівковими або безготівковими грошима.

З'ясовано, що емітентом електронних грошей в Україні, так само як і в більшості країн, що розвивають правову регламентацію за європейською моделлю, може бути лише банк. Нагляд і контроль за діяльністю емітента здійснює Національний банк України.

У підрозділі 1.3. «Цивільно-правова природа електронних грошей та їхнє місце в системі об'єктів цивільних прав» визначено правовий режим електронних грошей, який передусім передбачає з'ясування їхнього місця серед форм грошей. Обґрунтовано, що такий платіжний засіб, як електронні гроші, здатний виконувати всі функції грошей в економічному сенсі. Встановлено, що в договірних відносинах електронні гроші можуть виступати і ціною договору, і матеріальним предметом договору (товаром).

Констатовано, що електронні гроші (записи на електронному пристрої) подібні до записів на банківських рахунках. Як і записи на банківських рахунках, електронні гроші не мають матеріального субстрату. Разом із тим електронні гроші обертаються поза межами банківських рахунків.

Обґрунтовано, що з легально-технологічного погляду електронні

гроші (записи на електронному пристрої) є формою безготівкових грошей поряд із записами на рахунках у банку, визнаються об'єктом цивільних прав, а в конкретному правовідношенні визнаються майновим правом на платіжну силу в певній сумі грошових одиниць.

Розділ 2 «Правовідносини, що виникають із приводу використання електронних грошей» складається з трьох підрозділів, які присвячені аналізу зобов'язань із випуску, переказу та погашення електронних грошей.

У підрозділі 2.1. «Зобов'язання з випуску електронних грошей» надано авторське поняття та цивільно-правова характеристика договору про використання електронних грошей як підстави виникнення зобов'язань із випуску, переказу та погашення електронних грошей.

Визначено алгоритм, за яким проводиться аналіз зобов'язань з приводу використання електронних грошей. Такий аналіз традиційно здійснюється крізь призму елементів зобов'язального правовідношення: суб'єкти, об'єкт, предмет і зміст.

З'ясовано, що зобов'язання з випуску електронних грошей є грошовим, договірним зобов'язанням, адже виникає на підставі договору про використання електронних грошей. Суб'єктами такого зобов'язання є емітент (безпосередньо або опосередковано через операторів та агентів) і користувач (фізична особа або суб'єкт господарювання). Об'єктом зобов'язання з випуску електронних грошей є дії емітента з надання електронних грошей користувачам в обмін на готівкові або безготівкові кошти у формі записів на рахунку в банку. Предметом зобов'язання виступають електронні гроші.

Обґрунтовано, що з погляду розподілу прав та обов'язків сторін розглядуване зобов'язання є двостороннім. Також можна стверджувати, що зобов'язання з випуску електронних грошей є головним, адже має самостійний характер.

У підрозділі 2.2. «Зобов'язання з переказу електронних грошей» подано цивільно-правову характеристику зобов'язального правовідношення щодо переказу електронних грошей.

Визначено, що суб'єктами зобов'язання з переказу електронних грошей є емітент, з одного боку, та користувач або торговець – з іншого. Об'єктом є дії емітента на підставі розпорядження користувача зі здійснення переказу електронних грошей торговцям або іншим користувачам з урахуванням обмежень, встановлених Положенням. Предметом зобов'язання виступають електронні гроші.

Встановлено, що зобов'язання з переказу електронних грошей є грошовим договірним зобов'язанням на користь третьої особи, адже емітент за розпорядженням користувача переказує електронні гроші торговцеві або іншому користувачеві. Крім того, таке зобов'язання є двостороннім та похідним щодо зобов'язання з випуску електронних грошей.

У підрозділі 2.3. «Зобов'язання з погашення електронних грошей» подано цивільно-правову характеристику зобов'язального правовідношення щодо погашення електронних грошей.

З'ясовано, що суб'єктами зобов'язання з погашення електронних грошей, з одного боку, є емітент, а з іншого – користувач, торговець або агент. Об'єктом виступають дії емітента з вилучення з обігу електронних грошей з одночасним наданням їх пред'явникові готівкових або безготівкових коштів у формі записів на рахунках у банках. Предметом зобов'язання є готівкові або безготівкові гроші у формі записів на рахунку в банку.

Наголошено, що зобов'язання з погашення електронних грошей є грошовим договірним зобов'язанням, адже виникає на підставі договору про використання електронних грошей. Таке зобов'язання є двостороннім, адже і емітент, і користувач наділені кореспондуючими правами й обов'язками. Зазначене зобов'язання є зобов'язанням із позитивним змістом і похідним щодо зобов'язання з випуску електронних грошей.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й вирішено наукове завдання, яке полягає в наданні цивільно-правової характеристики електронних грошей і правовідносин, які виникають з приводу їхнього використання. За результатами дослідження зроблено і обґрунтовано наукові положення, сформульовано низку висновків, серед яких найголовнішими є такі:

1. Чинне законодавство України, як і більшості зарубіжних країн не передбачає легального поняття «гроші». Із урахуванням теоретичних напрацювань можна говорити про визначення сутності грошей у економічному та юридичному аспектах. В економічному аспекті під грошима розуміють певне благо, що виконує функції грошей. В юридичному – гроші ототожнюють із законним платіжним засобом, що є обов'язковим до прийняття на всій території України.

2. Виходячи з положень ст. 192 ЦК України, сьогодні статус законного платіжного засобу має тільки національна грошова одиниця – гривня. Такий стан речей не в повною мірою відповідає змісту розрахункових відносин, що склалися, та окремим нормам законодавства у сфері обігу електронних грошей. Можливість використання іноземної валюти в договірних відносинах визнана судовою практикою, а право використовувати електронні гроші, випущені емітентом-нерезидентом як засіб платежу за товари на користь нерезидента, у міжнародній системі інтернет-розрахунків передбачено гл.9 Положення.

З огляду на сказане, пропонуємо викласти ч. 1 ст. 192 ЦК України в новій редакції такого змісту: «законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, є грошова одиниця України – гривня, а також грошові одиниці іноземних держав у випадках і порядку, встановленому законом».

3. Із термінологічного погляду терміни «кошти» та «гроші» слід визнати синонімами. Вказане обґрунтовується положеннями чинного законодавства (пп. 14.1.93 п. 14.1 ст. 14 ПК України; ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність»). Використання поняття «грошові кошти» є стилістично недоречним, адже воно є калькою, тобто прямим перекладом українською мовою російського поняття «денежные средства».

У зв'язку з цим вважаємо обґрунтованою зміну назви ст. 192 ЦК України. Зокрема, пропонуємо викласти її у новій редакції: «Гроші (кошти)». З урахуванням запропонованих змін необхідно також відкоригувати термінологію ст. 326, 368, 1030, 1046 ЦК України та інших нормативно-правових актів, де вживається словосполучення «грошові кошти».

4. Із юридико-технічного погляду формулювання змісту ст. 177 ЦК України викликає сумніви в аспекті віднесення грошей до такого виду об'єктів цивільних прав як речі. Слід погодитися з тезою про те, що гроші є самостійним майновим благом та абстрактною категорією. Гроші в конкретних правовідносинах об'єктивуються в одній зі своїх форм (готівкові або безготівкові гроші).

5. Готівкові гроші мають форму банкнот та монет (грошові знаки), які можна визнати речами, а безготівкові гроші (записи на рахунку в банку) слід визнати майновим правом на платіжну силу. З одного боку, право на платіжну силу базується на праві власності, а з іншого – існує незалежно від нього. Право власності на грошові знаки трансформується в майнове право – право на платіжну силу в сумі

грошових одиниць, яка відображається в записах на рахунках. При здійсненні платежу безготівковими грошима відбувається розпорядження платіжною силою в певній сумі, у результаті чого право переходить від платника до одержувача.

6. Ознаками електронних грошей, що впливають з їхнього поняття, яке закріплене Директивою 2009/110/ЄС від 16.09.2009 р. Європейського Парламенту та Ради щодо започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, якою скасовувалися Директива 2000/46/ЄС та вносилися зміни до директив 2005/60/ЄС та 2006/48/ЄС є: а) електронні гроші є вимогою до емітента; б) електронні гроші зберігаються на електронному пристрої, зокрема магнітному; в) електронні гроші використовуються у платіжних операціях з приводу розміщення, переводу або зняття грошей; г) електронні гроші приймаються іншими особами, відмінними від емітента.

7. Україна на шляху до євроінтеграції втілює європейську модель регулювання відносин із приводу використання електронних грошей. Тому поняття електронних грошей, що сьогодні визначено у ст. 15 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» цілком відповідає тим ознакам, наведеним у попередньому висновку.

8. Через невизначеність правової природи електронних грошей їх користувачі позбавлені правових гарантій, наданих володільцям безготівкових грошей Фондом гарантування вкладів фізичних осіб. Однак, виправлення цього недоліку та захист інтересів користувачів електронних грошей, сприятиме їхньому розвитку, адже збільшить довіру з боку суспільства.

9. Виходячи з легального поняття електронних грошей, вони є: а) одиницями вартості; б) засобом платежу; в) грошовим зобов'язанням, яке виконується шляхом погашення готівковими або безготівковими грошима. Такий підхід до визначення природи електронних грошей є ускладненим. Більш коректним є твердження про те, що електронні гроші не є зобов'язаннями самі по собі, а лише посвідчують виникнення зобов'язання між емітентом та користувачем на певну суму.

10. З'ясування правового режиму електронних грошей передбачає визначення їхнього місця серед форм грошей. Зокрема, встановлено, що такий платіжний засіб, як електронні гроші, здатний виконувати всі функції грошей в економічному сенсі. Також встановлено, що в договірних відносинах електронні гроші можуть виступати і ціною договору, і матеріальним предметом договору (товаром). Електронні

гроші (записи на електронному пристрої) подібні до записів на банківських рахунках. Так само, як і записи на банківських рахунках, електронні гроші не мають матеріального субстрату. Вони є економічними, адже з їхнім використанням зменшуються затрати праці на друкування, перевезення, зберігання грошей, зростає оперативність здійснення розрахунків порівняно з готівковими грошима. Разом з тим електронні гроші обертаються поза межами банківського рахунку. Замість опрацювання банком кожного платежу, банк опрацьовує тільки одну операцію, коли користувач (продавець) виводить усі отримані платежі в електронних грошах із системи.

11. Банкноти, монети, записи на рахунках у банку відповідно до п. 3.1. ст. 3 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» є формою існування грошової одиниці. Записам на електронних пристроях такий статус не надано. Однак зіставлення електронних грошей із готівковими та безготівковими грошима, показало, що вони, об'єднавши переваги двох інших форм грошей, схожі із записами на рахунках, але ними не є. Таким чином, логічно розглядати електронні гроші як форму безготівкових грошей.

Тому вбачається за доцільне зміст ч. 1 ст. 3 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» викласти в такій редакції: «кошти існують у готівковій формі (формі грошових знаків) або в безготівковій формі (формі записів на рахунках у банках або формі записів на електронному пристрої)».

12. Відповідно до чинного вітчизняного законодавства правовідносини із використання електронних грошей виникають із приводу їхнього випуску, переказу та погашення. Зазначений перелік зобов'язань не є вичерпним, проте, переважна більшість операцій у сфері обігу електронних грошей ними охоплюється.

13. Встановлено, що зобов'язання з використання електронних грошей виникають на підставі договору про використання електронних грошей. Сформульоване авторське поняття вказаного договору, під яким потрібно розуміти домовленість двох сторін, за якою одна сторона (емітент) зобов'язується надавати іншій стороні (користувачу) електронні гроші в обмін на готівкові або безготівкові гроші у формі записів на рахунку в банку, зараховувати їх на електронний гаманець, відкритий спеціально для користувача, а також виконувати розпорядження користувача про переказ і погашення електронних грошей відповідно до вимог, встановлених чинним законодавством.

14. Договір про використання електронних грошей є таким, що спрямований на надання послуг (фінансових). Виявлено законодавчу колізію яка виникає через невідповідність норм Положення, якими послуги з випуску електронних грошей віднесено до фінансових послуг (п. 1.4.), нормам ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», у якій наведено вичерпний перелік фінансових послуг, серед яких послуга з випуску електронних грошей відсутня. Зазначену проблему ми пропонуємо вирішити шляхом доповнення ч.1 ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» пунктом 15 та викласти його в такій редакції: «15. діяльність у сфері використання електронних грошей: випуск електронних грошей; розповсюдження електронних грошей; надання засобів поповнення електронних гаманців; обмінні операції з електронними грошима; погашення та/або приймання електронних грошей в обмін на готівкові/безготівкові кошти; здійснення розрахунків за товари та перекази електронних грошей між користувачами – фізичними особами».

15. З'ясовано, що передбачене ч. 1 ст. 32 ЦК України право неповнолітньої особи самостійно укласти лише договори банківського вкладу (рахунку), обмежує її право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншим доходом. Виходячи з цього, вважаємо доречним доповнення ч. 1 ст. 32 ЦК України положенням про те, що неповнолітня особа має право самостійно укласти договір про використання електронних грошей і розпоряджатися електронними грошима.

16. Аналіз норм матеріального права свідчить про те, що користувач – фізична особа за зобов'язаннями з випуску електронних грошей є споживачем фінансових послуг, а емітент – їх виконавцем, який несе відповідальність за неналежне надання цих послуг, передбачену ч. 5 ст. 10 Закону України «Про захист прав споживачів», зокрема сплату пені в розмірі 3 % вартості послуги за кожен день прострочення.

17. Об'єктом зобов'язання з випуску електронних грошей є дії емітента з надання електронних грошей користувачам в обмін на готівкові або безготівкові кошти у формі записів на рахунок в банку. Зважаючи на предмет зобов'язання, яким є електронні гроші, доходимо висновку про те, що розглядуване зобов'язання є грошовим, а в разі його порушення наставатимуть правові наслідки, передбачені ст. 625 ЦК України, зокрема боржник на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час

прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

18. Об'єктом зобов'язання з переказу електронних грошей є дії емітента на підставі розпорядження користувача зі здійснення переказу електронних грошей торговцям або іншим користувачам з урахуванням обмежень, встановлених Положенням. Підставою виникнення такого зобов'язання є юридичний склад, у якому юридичні факти укладення договору про використання електронних грошей та їхній випуск доповнюються фактом надання розпорядження від користувача емітенту про здійснення переказу.

19. Дослідження легального визначення терміна «переказ коштів», під яким слід розуміти рух певної суми коштів із метою її зарахування на рахунок отримувача або видачі йому в готівковій формі, дає підстави зробити висновок, що переказ коштів охоплює тільки рух грошей за банківськими рахунками. Отже, рух електронних грошей за електронними пристроями (електронними гаманцями) не охоплюється поняттям «переказ коштів» відповідно до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні». Виходячи з наведеного, доцільно внести зміни до п. 1.24 ст. 1 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» з метою розширення змісту поняття «переказ коштів», виклавши його в такій редакції: «переказ коштів – це рух певної суми коштів із метою її зарахування на рахунок або електронний пристрій отримувача або видачі йому в готівковій формі».

20. У безготівкових розрахунках електронні гроші є формою грошей, яка використовується для переказу, а не платіжним інструментом. Рух коштів здійснюється поза межами банківських рахунків, але на тих самих засадах, що й рух безготівкових коштів у формі записів на рахунку в банку. У зв'язку з цим вважаємо доречним вилучення ст. 15 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» з розділу III «Платіжні інструменти» та викладення її в розділі I «Загальні положення» вказаного Закону під номером 8 з позначкою 1.

21. Використовуючи аналогію закону, можна вважати, що момент виконання грошового зобов'язання за допомогою електронних грошей визначається датою зарахування електронних грошей на електронний пристрій отримувача, якщо інше не встановлено договором. Виходячи з цього, для уникнення розбіжностей у судовій практиці доцільно було б розширити зміст п. 30.1. ст. 30 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів України» виклавши його у такій

редакції: «Переказ вважається завершеним із моменту зарахування суми переказу на рахунок або електронний пристрій отримувача, або її видачі йому в готівковій формі».

22. Виходячи з суті зобов'язання з переказу електронних грошей, доходимо висновку про його тісний зв'язок із зобов'язанням із випуску електронних грошей. Такий зв'язок може бути охарактеризований як зв'язок головного та похідного зобов'язання.

23. Об'єктом зобов'язання з погашення електронних грошей виступають дії емітента з вилучення з обігу електронних грошей з одночасним наданням їх пред'явникові готівкових або безготівкових коштів у формі записів на рахунках у банках. Також законодавством врегульовано момент завершення погашення електронних грошей, який визначається моментом зарахування суми переказу на рахунок пред'явника або видачі йому готівкових коштів.

24. Із формулювання легального поняття електронних грошей випливає, що обов'язок із погашення електронних грошей носить абстрактний, безумовний та безстроковий характер у тому сенсі, що електронні гроші мають бути погашені незалежно від наявності діючого договору між пред'явником і емітентом. Тому було б логічно вимогу користувача про погашення електронних грошей закріпити в переліку вимог, на які позовна давність не поширюється, та викласти п. 2 ч. 1 ст. 268 ЦК України в такій редакції: «на вимогу вкладника до банку (фінансової установи) про видачу вкладу і на вимогу користувача (торговця, агента) електронних грошей до емітента про погашення електронних грошей».

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Петрофанова К. Р. Особливості правової регламентації електронних грошей в Україні: цивільно-правовий аспект. *Теорія і практика правознавства*. Харків, 2016. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_2_6.

2. Петрофанова К. Р. Порівняльна характеристика електронних, готівкових та безготівкових грошей. *Проблеми законності*. Харків, 2017. Вип. 139. С. 86–94.

3. Петрофанова К. Р. До питання про поняття і функції грошей у цивільному праві. *Проблеми законності*. Харків, 2017. Вип. 136. С. 64–71.

4. Петрофанова К. Р. Правова природа договору про використання електронних грошей. *Проблеми законності*. Харків, 2018. Вип. 142. С. 90–98.

5. Петрофанова К. Р. Гражданско-правовая характеристика субъектов правоотношений, вытекающих их использования электронных денег. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6/3 (volume 2). С. 200–204.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Петрофанова К. Р. Особливості цивільно-правової регламентації прав користувачів електронних грошей. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 14 лют. 2018 р.). Харків, 2018. С. 349–351.

2. Петрофанова К. Р. Судова практика вирішення спорів пов'язаних із використанням електронних грошей: цивільно-правовий аспект. *Проблеми подальшого вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (Харків, 21 груд. 2017 р.). Харків, 2017. С. 289–293.

3. Петрофанова К. Р. До питання про цивільно-правову природу електронних грошей. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 94-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 19 лют. 2016 р.). Харків, 2016. С. 311–313.

4. Петрофанова К. Р. До питання про правову природу використання електронних грошей. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 25 трав. 2018 р.). Харків, 2017. С. 356–359.

5. Петрофанова К. Р. Договір, як основний інструмент, що регулює правовідносини з використання електронних грошей. *Актуальні проблеми приватного права*: договір як правова форма регулювання приватних відносин : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 95-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 17 лют. 2017 р.). Харків, 2017. С. 316–318.

6. Petrofanova K. The legal natural of electronic money. *Актуальні питання сучасного розвитку юридичної науки* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 квіт. 2016 р.). Харків, 2016. С. 72–74.

7. Петрофанова К. Р. Порівняльна характеристика електронних грошей та бездокументарних цінних паперів. *Сучасна цивілістична наука в умовах гібридної війни* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 листопада 2017 р.). Київ, 2017. С. 173–176.

АНОТАЦІЯ

Петрофанова К. Р. Цивільно-правова характеристика електронних грошей. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2021.

Дисертація є завершеною науковою працею, що містить нові теоретично обґрунтовані результати, які вирішують наукове завдання, що полягає у наданні цивільно-правової характеристики електронних грошей і правовідносин, які виникають із приводу їхнього використання.

У роботі проаналізовано теоретичні напрацювання, які допомагають визначити сутність грошей в економічному та юридичному аспектах. Розглянуто наукові позиції щодо цивільно-правової природи готівкових та безготівкових грошей. Досліджено історію розвитку законодавства, що регламентує правовідносини, пов'язані з використанням електронних грошей у Європейському Союзі, Сполучених Штатах Америки та Україні, подано визначення електронних грошей, сформульовано основні вимоги до емітентів, контроль та нагляд за їхньою діяльністю. Особливу увагу приділено з'ясуванню правового режиму електронних грошей, який передбачає визначення їхнього місця серед форм грошей. Надано характеристику зобов'язально-правовим відносинам із приводу електронних грошей.

Ключові слова: електронні гроші, законний платіжний засіб, гривня, форми грошей, договір про використання електронних грошей, зобов'язання з випуску електронних грошей, зобов'язання з переказу електронних грошей, зобов'язання з погашення електронних грошей.

АННОТАЦІЯ

Петрофанова К. Р. Гражданско-правовая характеристика электронных денег. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 «Гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право». – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2021.

Диссертация является завершенной научной работой, содержащей новые теоретически обоснованные результаты, которые в совокупности решают научную задачу, заключающуюся в определении гражданско-правовой характеристики электронных денег и правоотношений, возникающих по поводу их использования.

В рукописи проанализированы теоретические наработки, которые помогают определить сущность денег в экономическом и юридическом контексте. Рассмотрены точки зрения учёных по поводу гражданско-правовой природы наличных и безналичных денег. Исследована история развития законодательства, регламентирующего правоотношения, связанные с использованием электронных денег в Европейском Союзе, Соединенных Штатах Америки и Украины, изучены определения электронных денег, основные требования к эмитентам, контроль и надзор за их деятельностью. Определен правовой режим электронных денег, который предусматривает установление их места среди форм денег. На основе сравнительного анализа электронных денег с наличными и безналичными деньгами автор формулирует вывод о том, что электронные деньги, объединив преимущества двух других форм денег, имеют сходство с записями на счетах в финансовых учреждениях, но ими не являются. Из этого следует вывод о том, что электронные деньги являются формой безналичных денег.

Охарактеризованы обязательственно-правовые отношения по поводу электронных денег. Установлено, что обязательства по использованию электронных денег возникают на основании договора об использовании электронных денег. Сформулировано авторское понятие указанного договора.

В результате проведенного исследования сформулирован ряд выводов, предложений по совершенствованию гражданского законодательства и правоприменительной практики в сфере

правоотношений, возникающих по поводу использования электронных денег.

Ключевые слова: электронные деньги, законное платежное средство, гривна, формы денег, договор об использовании электронных денег, обязательство по выпуску электронных денег, обязательство по переводу электронных денег, обязательство по погашению электронных денег.

SUMMARY

Petrofanova K. R., Civil law characteristics of electronic money. - Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation on receiving of a scientific degree of the candidate of legal sciences according to the specialty 12.00.03 «Civil law and civil process; family law; international private law». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv city, 2021.

This dissertation is a completed scientific work that contains new theoretically sound results, which, while combined together, solve the scientific problem of providing a civil law description of electronic money and legal relations that arise in connection with the use of said form of money.

The manuscript analyzes the theoretical developments that help to determine the essence of money in the economic and legal context. Scientific positions on the civil nature of cash and non-cash monetary funds are considered. The history of development of the legislation regulating legal relations connected with use of electronic money in the European Union, the United States of America and Ukraine is investigated; definition of electronic money, the basic requirements to issuers, the control and supervision over their activity is discussed. Particular attention is paid to clarifying the legal regime of electronic money, which involves determining their place among different forms of monetary funds. The characteristic of obligatory-legal relations concerning electronic money is given.

Key words: electronic money, legal means of payment, hryvnia, forms of monetary funds, agreement on the use of electronic money, obligations to issue electronic money, obligations to transfer electronic money, obligations to redeem electronic money.

Підписано до друку _____.2021 р. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Облік.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № _____.

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77